

2021-03-18

Mark- och miljödomstolen
Nacka tingsrätt

Utlåtande angående detaljplan för Skeppsholmsviken 6 m.fl. i stadsdelen Djurgården (Gröna Lunds nöjesfält) i Stockholms kommun, Mark- och miljödomstolen, mål P 3546-20

Undertecknad har anlåtats av Förbundet för ekoparken och Åsa de Graff m.fl. klagande för att utvärdera det kulturhistoriska värdet i de aktuella delarna av riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården (AB 115) och inverkan av den föreslagna utvidgningen av Gröna Lunds nöjesfält (DP 2016-06685) på riksintresset och Nationalstadsparken.

Bakgrund

Med Naturresurslagens ikraftträdande 1987 fick riksintressena en ny betydelse i samhällsplaneringen. I det äldre riksintresseurvalet 1972 ingick ett antal städer och tätorter, men en systematisk, jämförande analys saknades. Redan då fanns dock "Stockholms innerstad samt Djurgården" med som ett så kallat större område av betydelse för kulturminnesvården (*Miljöer och större områden av betydelse för kulturmiljövården, Civildepartementet, Förarbeten för fysisk riksplanering, Underlagsmaterial 23*).

I oktober 1986, inför Riksantikvarieämbetets riksintressebeslut påföljande år, anställdes jag därför för en "metodisk genomgång och översiktlig analys av kulturvärdena från olika tidskedan i landets tätorter som jämförelse och underlag för översynen av kulturminnesvårdens riksintressen". Jag hade sedan en specialistfunktion för landets städer och tätorter i riksintressehanteringen fram till 1998, med systematisk kunskapsuppbyggnad, värdeanalys och urval, stöd till länsstyrelserna, Riksantikvarieämbetets bedömningar och yttranden m.m.

En särskild Kulturmiljöavdelning tillskapades 1987 och tillsammans med övriga Forskningsgruppen, dit jag hörde, avdelningens planexperter och Boverket utvecklades riksintressehanteringen och modellen för värdebeskrivning.

När bearbetade värdetexter togs fram 1997 ansvarade jag för landets alla städer och tätorter och i vissa län alla riksintressen, allt i samverkan med länsstyrelserna och den övriga avdelningen. I Stockholms län skrev jag värdetexterna för samtliga riksintressen. Detta gjordes i nära samarbete med länsstyrelsen. Under flera veckors tid satt jag på länsstyrelsens kulturmiljöenhet, där länsstyrelsen på den tiden hade en samlad, hög kulturmiljökompetens. Vi diskuterade noga igenom formuleringarna och innebörden av dessa. Värdetexterna, vad de står för och detaljnivån i beskrivningen var alltså väl förankrade hos länsstyrelsens kulturmiljöspecialister.

Efter 1998 återgick jag till forskningen och skrev en mycket omfattande doktorsavhandling i landskapsplanering/konstvetenskap om svensk stadsplanering, baserad på mitt arbete på Riksantikvarieämbetet, en avhandling som fått både svenska och internationella utmärkelser. För min forskning har jag bland annat tilldelats European Union Prize for Cultural Heritage/ Europa Nostra Awards. Bland mina många publikationer kan nämnas det stora verket *Svensk stadsplanering, Arvet från stormaktstiden resurs i dagens stadsutveckling* (Forskningsrådet Formas 2012). Jag har också arbetat med Unescos världsarvslista, med den breda, jämförande analysen och utvärderingen av kulturvärdena i olika städer som grund för beslut om världsarvsstatus.

Bedömning av riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården (AB 115)

Kultur är en fråga om mänsklig verksamhet i vid mening och det den skapat. Det kulturhistoriska värdet handlar i grunden om att idag och allt framgent ge människor en så hel och autentisk bild som möjligt av historien, och möjligheter att uppfatta och förstå platsen och dess användning och betydelse, med förutsättningar, landskapsutnyttjande, utvecklingsskeden. Det är stadsbyggnadsideal och inspirationskällor, grundläggande funktioner, ekonomi och verksamheter, människornas levnadsförhållanden, och hur dagens samhälle formats på denna grund.

Synligt och känsligt läge

Riksantikvarieämbetets värdetext 1997 visar på en lång rad riksintresseaspekter som skulle påverkas av den föreslagna utbyggnaden av Gröna Lunds nöjesfält. Stråket ”Skeppsholmen och Kastellholmen, delar av Djurgården, Beckholmen” är särskilt nämnt i riksintressetexten liksom Gröna Lund, Skansen och en rad andra företeelser i området.

Det aktuella planområdet ligger utmed stranden mitt i detta stråk. Det utgör en central del i stråket som är väl synlig från olika håll, både i vyer på nära håll och på långt håll. Det ligger i ett viktigt synfält och har en viktig roll i stadsbilden och är därmed mycket känsligt för iögonfallande förändringar.

Berör många riskintresseaspekter

En hel rad grundläggande och övergripande riksintresseaspekter gäller för området – ”de mycket speciella topografiska och kommunikationsmässiga förutsättningarna”, ”Kungliga miljöer”, ”Den förindustriella stadens spridning av verksamheter”, ”Områden med stenhus från 1600-, 1700- och första delen av 1800-talet”, ”äldre parker och inslag av grönska”.

Det handlar om grundkaraktär och läsbarhet, möjligheten att uppfatta och förstå de historiska sammanhangen. Vi har det kuperade landskapet, med låglänt mark mot vattnet, sluttningen ovanför och Skansenberget. Vi har Kungliga Djurgårdens grönskande parklandskap och bebyggelsekaraktär. För förståelsen av den äldre staden som helhet är bebyggelsens utbredning viktig, med kontrasten mellan stadskärnan och delar som inte bebyggdes alls eller bara glest. Landskapsrummet omfattar också vattenrummet, Kastellholmen, Skeppsholmen och angränsande delar av Djurgården.

Ytterligare värdeaspekter handlar om uttryck för verksamheter, ”Hamnanläggningar från skilda tider och byggnader som hör ihop med flottan och sjöfarten”, ”utställningslokaler och de många museerna”. Till de senare hör det världsberömda friluftsmuseet Skansen liksom bevarade byggnader och anläggningar från Stockholmsutställningen 1897 och ett flertal museibygnader.

Andra övergripande värdeaspekter av särskild relevans för området är ”Stockholmska särdrag som anpassning till naturen, fronten mot vattenrummen och Stockholms inlopp”, ”Vyerna från

viktiga utsiktspunkter, blickfång, kontakten med vattnet” och ”stadssiluetten med den begränsade hushöjden”.

Vidare talar värdetexten om ”Nöjeslivets, samvarons och rekreationslivets byggnader och miljöer. Teatrar och konsertlokaler, Gröna Lunds tivoli och andra nöjesetablissemang. Anrika restauranger och värdshus, ... Skansen”, ”parker och flanörstråk” samt uttryckligen ”Djurgårdens bebyggelse och rekreationslandskap, med rötter i 1600-talets kungliga jaktpark”. Bebyggelsekaraktären med alla dess inslag och parklandskapet som helhet har stor betydelse.

Bebyggelsen och Skansen

För uppfattningen, förståelsen och upplevelsen av de historiska värdena, och därmed inverkan på riksintresset, är bebyggelsemönstret och byggnadernas synlighet av största betydelse, att de äldre karaktärsbyggnadernas och Skansenbergets framträdande roll i stadsbilden inte förminskas.

Bebyggelsen utmärks av en rad kulturhistoriskt synnerligen värdefulla äldre byggnader och anläggningar. Det är märkesbyggnader som ska få synas, som kräver respektutrymme, att stå fram ostörda som solitärer inbäddade i grönska. Några enskilda byggnader är Hasselbacken, Cirkus och Liljevalchs konsthall. Längre bort ligger Nordiska museet och Vasamuseet. Kvartret Konsthallen 14 (Falkenbergsgatan), Cirkus och flera andra är byggnadsminnen och en mängd byggnader i området är av Stadsmuseet klassificerade som av byggnadsminnesklass.

Husen vid Falkenbergsgatan får genom sin historia och arkitektoniska karaktär räknas till den förindustriella staden och ”Områden med stenhus från 1600-, 1700- och första delen av 1800-talet”. De är också ett markant inslag i stadsbilden och utgör tillsammans med de maritima anläggningarna intill en viktig och karaktärsskapande del i ”fronten mot vattenrummen och Stockholms inlopp”.

För Skansen som museianläggning är det självklart den historiska betydelsen och de historiska kvaliteterna som är det centrala. Skansen med dess byggnader, planläggning och grönskande yttre miljö i kombination med svensk flora och fauna, folklivstraditioner och levande verksamheter utgör ett nationalmonument utifrån såväl materiella som immateriella kulturvärden.

Men Skansen har inte bara nationellt intresse, utan i högsta grad ett internationellt intresse. Det har kommit propåer från andra länder att Skansen borde föras upp på Unescos världsarvslista som det äldsta friluftsmuseet av detta slag i världen och förebilden för liknande runt om i hela världen, en serienominering tillsammans med ett urval av de främsta friluftsmuseerna på flera kontinenter. En sådan nominering vore omöjlig utan Skansen. Skansen har till och med givit namn åt företeelsen – på flera språk säger man inte friluftsmuseum (eller motsvarande), utan ett ”skansen”. Detta ger Skansen en alldeles särskild dignitet, som berättigar en framträdande roll och synlighet i stadsbilden.

Gröna Lund nämns också i riksintressetexten. På samma sätt här är det i riksintresseperspektivet främst det kulturhistoriska värdet det handlar om, att värna anläggningens historiska traditioner, byggnader och kvaliteter, den yttre miljön med grönska och planteringar, en småskalighet och den allmänna karaktären, även om kontinuiteten och verksamheten som sådan också har ett visst immateriellt kulturvärde.

Det historiska värdet har dock, tack vare de storskaliga förändringarna på senare år, minskat. Nöjesfältet har steg för steg visuellt sett brett ut sig i luftrummet på bekostnad av kultur- och naturvärdena i området, vad som betecknas som kumulativ skada eller ibland beskrivs som de små stegens tyranni eller den korta siktens tyranni.

Stadsbild, landskap

En central fråga är hur den föreslagna utbyggnaden av Gröna Lund påverkar möjligheten att avläsa och förstå ”de mycket speciella topografiska och kommunikationsmässiga förutsättningarna”, ”Stockholmska särdrag som anpassning till naturen, fronten mot vattenrummen och Stockholms inlopp”, liksom ”parker och flanörstråk”, ”kontakten med vattnet”, ”Stadssiluetten” och ”Djurgårdens bebyggelse och rekreationslandskap” som helhet. Detta har nära koppling till vyerna.

De grundläggande landskapsdragen är den långa strandlinjen, det lågt liggande partiet utmed stranden, den bakomliggande sluttningen och den markanta branten upp till Skansenbergets krön. De är idag tydligt uppfattbara; även om de allt högre och större åkattraktionerna på Gröna Lund gjort att det fria synfältet minskat så finns ett avsnitt med fri sikt kvar.

Den ordnade naturen med stora träd och lummig grönska, inslag av mer planerad park, vägar och flanörstråk som följsamt anpassar sig till topografin och de insprängda solitära byggnaderna och bebyggelsegrupperna skapar tillsammans ett unikt rekreationslandskap som berättar om den historiska bakgrunden, stadens liv och människors levnadsförhållanden och den genom historien framvuxna miljön. Den historiska utvecklingen är fortfarande tydligt avläsbar.

Till landskapsrummet hör också vattenrummet mellan Djurgården och Kastellholmen–Skeppsholmen och vidare in mot Nybroviken och Strandvägen. Kontakten med vattnet och fronten mot vattenrummen är viktiga delar för uppfattningen och förståelsen av Djurgården.

Vyer och blickfång

Ett av Stockholms viktigaste karaktärsdrag är den öppenhet som vattnet, öarna och utsikterna från stränder, höjdlägen och enskilda byggnader ger. Det skänker en exceptionell överblick och läsbarhet men innebär samtidigt stor känslighet för iögonfallande förändringar. Den aktuella platsen är väl synlig från olika håll. Värdetexten pekar ut ”Vyerna från viktiga utsiktspunkter, blickfång, kontakten med vattnet” och ”Stadssiluetten”. Vyerna och hur de påverkas har avgörande betydelse för möjligheten att läsa av och förstå de värden som utgör grunden för riksintresset.

Det gäller vyer mot Skansen och Djurgården från nära håll, från vattnet med Djurgårdsfärjan, Nybrovikens färjor och andra båtar, från Kastellholmens och Skeppsholmens stränder, Kastellholmens krön men också längre in i Nybroviken. Inverkan på vyerna i det låga perspektivet och påverkan på landskapets siluett är särskilt viktig.

Det gäller också anblicken längre bort ifrån, vyerna för alla tusentals människor på Stadsgårdskajen med flanörer, cyklister och passagerare på bussarna, Viking Line, kryssningsfartyg och andra. På högre nivå har vi utsikten från Fjällgatan, Katarinavägen och Mosebacke. De tillhör de mest fotograferade Stockholmsvyerna.

En annan, lika viktig vy är utblicken uppifrån Skansen, från Solliden och andra platser, vid tv-utsändningar av Allsång på Skansen, nyårsringningen och andra tillfällen, också det en vy över Stockholm som fotograferas av all världens besökare.

Nationalstadsparken

Riksintresset värden gäller på samma sätt för Nationalstadsparken. Här får enligt miljöbalken ”ny bebyggelse och nya anläggningar komma till stånd och andra åtgärder vidtas endast om det kan ske utan intrång i parklandskap eller naturmiljö och utan att det historiska landskapets natur- och kulturvärden i övrigt skadas”.

Påtaglig skada på riksintresset / skada på Nationalstadsparken

Naturvårdsverkets allmänna råd om påtaglig skada (NFS 2005:17) säger bland annat att ”Påtaglig skada på natur- eller kulturmiljön kan uppstå om en åtgärd kan mer än obetydligt skada något eller några av de natur-, kultur- eller friluftsvärden som utgör grunden för riksintresset. Det säger vidare att ”En negativ inverkan som är irreversibel med avseende på något värde som utgör grunden för riksintresset bör som regel anses utgöra påtaglig skada” och att ”ett ingrepp som endast berör en liten del av riksintresseområdet kan ha sådan grad av negativ inverkan ... att påtaglig skada uppstår”.

Riksantikvarieämbetet betonar i sin handbok om kulturmiljövårdens riksintressen (2014) särskilt läsbarheten, möjligheten att förstå och uppleva områdets kulturhistoriska sammanhang. Ämbetet understryker också att det inte är möjligt att inom ett riksintresse kompensera för förlust eller skada på ett enskilt uttryck genom en förstärkning av ett annat uttryck, en bedömning som Mark- och miljödomstolen delar (mål P 1535–17, dom 2018-05-22). Påtaglig skada på en eller flera värdeaspekter kan alltså inte kompenseras av att det skulle medföra andra kvaliteter eller positiva effekter.

För Nationalstadsparken är bedömningsgrunden än strängare. Här är skaderekvisitet lägre satt – det räcker med ”skada”, vilket betyder ”negativ inverkan av någon betydelse för de angivna värdena” (Prop. 1994/95:3, s. 49 och 2008/09:110, s. 11).

Slutsats, sammanfattande synpunkter

Den föreslagna utbyggnaden av Gröna Lunds nöjesfält skulle få starkt negativ inverkan på inte bara ett utan på många av riksintresset värdeaspekter och därmed utgöra påtaglig skada på riksintresset. På samma sätt skulle Nationalstadsparkens värden skadas.

Utbyggnaden skulle få starkt negativ inverkan på läsbarheten, på möjligheten att förstå och uppleva områdets kulturhistoriska sammanhang och värden. Skadan gäller stadsbilden, landskapet/vattenrummet och rekreationslandskapet såväl som enskilda byggnader och anläggningar samt vyer från olika håll och landskapets siluett. Och skadan gäller såväl kultur- som natur- och friluftsvärden.

Åkattraktionerna skulle genom sin höjd, starka belysning och kraftfulla, iögonfallande färgsättning få en dominerande verkan på beaktning av de befintliga kultur- och naturvärdena. I många vyer skulle de avteckna sig mot himlen. De skulle dominera dagtid och ta all uppmärksamhet i skymningsljus och på kvällstid, och på så vis skapa en visuell barriär mot sluttningen och även Skansen uppe på höjden, med stor skada för kulturvärde. De skulle skymma enskilda byggnader och blockera den fria sikten. Särskilt allvarligt skulle det vara för vyn in mot och ut från Skansen, där redan nu sikten är begränsad tack vare Gröna Lunds nya, allt större, högre och visuellt kraftfulla åkattraktioner under senare år.

Till detta kommer ljudstörningar och störningar i form av ökad trafik, och dess negativa påverkan på karaktären och upplevelsen av Djurgårdens bebyggelse och rekreationslandskap, på såväl kultur- som natur- och friluftsvärden.

Hur starkt avskärmande de nya åkattraktionerna på utvidgningsområdet skulle bli framgår vid en jämförelse med det befintliga Gröna Lund. Även om det på pappret finns en viss genomslutlighet och attraktionerna på utvidgningsområdet är lägre är det uppenbart att de skulle skapa ett visuellt och upplevelsemässigt hinder och tillsammans med det befintliga Gröna Lund komma att dominera stadsbilden.

Nils Ahlberg